

PREDAREA ISTORIEI FEMEII ÎN PRIMELE CLASE DE LICEU

CONSTANȚA PIROTICI

Noua planificare a materiei și prezența istoriei femeii în programe și manuale

Trecerea la învățământul obligatoriu de zece clase, fapt pozitiv și în acord cu evoluțiile de pe plan internațional, ne-a pus în fața unor noi schimbări de programe și manuale. Schimbare necesară căci valorificarea experienței pozitive acumulate până acum în editarea manualelor alternative, timpul mai lung de reflecție și elaborare a manualelor, precum și apariția lor eşalonată pe ani de studiu, au dus la evitarea unor greșeli grave și s-a realizat astfel un salt calitativ în editarea instrumentelor de lucru pentru elevi și profesori cu ajutorul cărui să se poată realiza un învățământ activ, axat pe deprinderi, abilități și câștiguri de durată în educație.

Programele care au constituit scheletul ideatic al acestor manuale reiau predarea istoriei pe mari teme. Această opțiune, mai apropiată de modelul de predare a istoriei în țările din Europa Occidentală având câteva mari avantaje:

Elevii pot identifica mai ușor aspectele comune sau diferite atunci când istoria este axată pe anumite teme sau subiecte.

Stabilirea inteligentă a unor teme îi poate ajuta pe elevi să înțeleagă mai bine prezentul prin istorie. Astfel, urmărind de-a lungul secolelor originea și cauzele evenimentelor ce se derulează și în prezent, putem identifica procesele de continuitate și schimbare.

Axarea pe teme prin comparație cu studiul cronologic formează mai bine capacitățile de analiză, de utilizare a surselor/izvoarelor istorice și de formare a unor percepții alternative asupra proceselor istorice.

Studiul de caz oferă șansa detalierii unor probleme din tema propusă.

Perspectiva dinamică asupra proceselor istorice ar reprezenta punctul forte al acestei structuri a programei de istorie, la aceasta contribuind factorii care evidențiază la un moment dat schimbarea și continuitatea iar pe termen lung duc la dezvoltare.

Liceul "Tudor Vladimirescu", București.

Obiecția care se ridică și care nu este de loc lipsită de temei este că lipsa unei concepții unitare asupra cronologiei poate conduce la pierderea percepției asupra timpului și perspectivei istorice și ca urmare istoria devine o suită de evenimente (teme juxtapuse) fără o legătură aparentă între ele. Este necesar ca profesorul să fie conștient de acest neajuns pe care cu pricepere îl poate acoperi cu succes.

O altă țintă a programelor moderne o reprezintă mai buna integrare a istoriei naționale în istoria universală, altfel decât prin deja cunoscutele studii de caz de la sfârșitul unor capitole, metodă care nu aduce de loc a integrare ci a alipire sau, și mai rău, a marginalizare. Din păcate este de observat că această țintă rămâne și acum un deziderat nerealizat pentru unele din noile manuale. Ar fi de remarcat și că noile programe de istorie acordă un spațiu mai generos istoriei moderne și contemporane și aceasta nu fără temei căci experiența didactică ne dovedește că atât interesul elevilor cât și a colegilor mei profesori pentru această perioadă este mai mare.¹

Ca urmare, deși numărul orelor de istorie nu a crescut, apar și teme considerate mai noi și de mare interes pentru prezent, precum *Religia în lumea contemporană*, *România și integrarea europeană*, *Omenirea la începutul mileniului al treilea* etc. însoțite de abordări noi: dialogul între religii, globalizare, terorism, Uniunea Europeană – parteneriat și integrare

Din această categorie de teme face parte și problematica încă puțin abordată a istoriei femeii. Ne-am propus în cele ce urmează să urmărim felul în care este prezentată această temă în noile programe și manuale de istorie.

Lectura noilor programe (pentru clasa a IX-a și pentru clasa a X - a) conține o concluzie tristă: în nici una din aceste programe nu există o temă dedicată istoriei rolului femeii în societate. Nu disperăm însă și urmărim conceptele, problemele care urmează a fi atinse în conținuturile (lecțiilor) indicate de programă. Astfel, în clasa a IX-a la tema *Oamenii, societatea și lumea ideilor* nu se face nici o referire. La clasa a X-a în cadrul aceleiași teme urmărită pe perioada secolelor al XIX-lea și al XX-lea, în cadrul lecției *Lumea în perioada interbelică* se abordează puțin mișcarea feministă, ceea ce, evident, este bine, dar înseamnă decât un început. Ar fi fost necesar să avem primele referiri atunci când se discuta despre Epoca Luminilor, cea care lansează în dezbatere pentru prima dată emanciparea femeii.

1. Din cincisprezece teme pe care le-am prezentat elevilor spre dezbatere în cercul de istorie aceștia au ales cinci de istorie contemporană. În ceea ce-i privește pe profesori, în fiecare an tematica cursurilor de perfecționare derulate prin Societatea de Științe istorice din municipiul București, alcătuită pe baza propunerilor acestora, cuprinde în proporție de 40-50% teme din istoria secolelor al XIX - lea și al XX - lea.

Să analizăm acum manualele. (Vom păstra în text obișnuința care s-a creat în practică, aceea de a denumi manualul mai rapid, deci prin editură și nu prin autori). În manualul pentru clasa a IX – a tipărit la Editura Rosetti,² în lecția intitulată *Grecia antică – Literatura – Religia – Educația*, nu găsim decât o frază referitoare la rolul femeii în educația copiilor atenieni (p. 35) în timp ce în lecția despre *Viața cotidiană în antichitate* (p. 46), unde și-ar fi putut găsi locul și aspecte din viața femeii, nu găsim nici o referire. Nu există date și informații nici în lecțiile consacrate civilizației medievale (p. 60-69) unde ar fi putut avea cu atât mai necesare cu cât astfel elevii ar putea să înțeleagă, prin comparație, de ce a devenit necesară o mișcare de emancipare a femeii.

Manualul pentru clasa a IX-a al Editurii Corint³ are, prin comparație, mult mai multe referiri. Le găsim în Capitolul II *Modele și valori în educație* (p. 14) unde sunt analizate în față modelele de educație spartan și atenian. În Capitolul III avem o lecție de sinteză intitulată *Familia și dreptul roman* (p. 30) care conține informații despre rolul familiei romane, despre relațiile din cadrul familiei și despre statutul juridic al femeii în comunitate.

În cel editat de Editura All⁴ pentru clasa a IX-a nu întâlnim decât informații indirecte referitoare la prezența femeii în societatea antică și medievală.

În manualul de clasa a X-a al Editurii Corint,⁵ în capitolul *Societatea în perioada interbelică* (p 90-95) nu pomeniște nimic la subtitlul *Viața cotidiană*, dar avem aproape o pagină de text însoțită și de ilustrații despre mișcarea feministă (p. 94). Conținutul său reprezintă o abordare clasică și sintetică. Sunt prezentate obiectivele mișcării, formele de manifestare, un tabel cronologic cu anii în care femeile din diferite țări au obținut dreptul de vot și, fiind vorba și de o istorie integrată, câteva referiri la mișcarea feministă de la noi ilustrată prin două nume mari: Elena Văcărescu și Cecilia Cuțescu Storck. Aș observa însă că exprimarea după care „în timp ce feministele din Occident refuzau feminitatea ca pe un handicap, cele de la noi își asumau diferența ca pe o superioritate”,⁶ trebuie amendată. Nu este vorba de diferențe ci de etape pe care le parcurge mișcarea feministă cu referire specială la teoria filozofică privind emanciparea, teorie care la un moment dat ajunge de la sublinierea diferențelor la negarea naturii feminine, exemplul cel mai semnificativ fiind cel al Simonei de Beauvoir

2. Vezi Ecaterina Stănescu, Marilena Bercea, Mihaela Șelevet, *Manual de istorie pentru clasa a IX - a*, Editura Rosetti, București, 2004.

3. Alexandru Barnea (coord.), Vasile Aurel Manea, Mihai Stamatescu, Bogdan Teodorescu, *Manual de istorie pentru clasa a IX – a*, Editura Corint, București, 2004.

4. Vezi Stelian Brezeanu, *Manual de istorie pentru clasa a IX – a*, Editura All, București, 2004

5. Vezi Alexandru Barnea (coord.), Aurel Manea, Eugen Palade, Mihai Stamatescu, Bogdan Teodorescu, *Manual de istorie pentru clasa a X – a*, Editura Corint, București, 2005.

6. *Ibidem*, p. 94.

cu lucrarea *Al doilea sex*.⁷ Prin comparație, mișcarea de emancipare de la noi debutează mai târziu, este lipsită de contribuții filozofice importante, fiind mai de grabă un reflex al celei din Occident.

În manualul pentru clasa a X-a al Editurii Economice,⁸ în capitolul *Societatea în perioada interbelică* găsim subtitlul *Mișcarea feministă* (p. 68). Se face o prezentare ce merge pe elemente de esență: conceptul de emancipare, obiectivele mișcării, forme de manifestare pentru obținerea dreptului de vot. În plus, sunt enumerate și unele cauze care au limitat răspândirea ideilor feministe: conformismul și indiferența, la care am adăuga profitabilitatea acestei situații la care bărbații nu renunță nici astăzi.⁹

Cel de-al doilea manual pentru clasa a X-a al Editurii Corint,¹⁰ în capitolul *Lumea în perioada interbelică* găsim și lecția *Economia, viața cotidiană, mișcarea feministă* (p. 74-75). În doar 12 rânduri e greu să se spună foarte multe despre mișcarea feministă. Menționăm însă că apare trimiterea la mișcarea feministă de peste ocean, prima care aduce în dezbateră publică problema controlului nașterilor.

Ca să nu obosim, ne vom opri aici cu exemplificarea căci este deja suficient pentru a formula o primă concluzie și anume că istoria femeii este prezentată numai în ceea ce înseamnă ea ca mișcare de emancipare și nu ca rol și contribuție la viața societății. Autorii manualelor încearcă, în limita unui spațiu strict, să înscrie datele acestei mișcări, însă, așa cum deja am afirmat, mai potrivit ni se pare să considerăm experiența istorică a femeii ca o dimensiune de ansamblu a predării istoriei ce ar trebui să fie integrată în totalitate în programa de istorie. Această schimbare ar presupune rescrierea istoriei și abia după aceea să fie adecvată didactic la nivelul predării prin modificarea programelor și a manualelor. Înseamnă practic o altă abordare a istoriei societății, o altă mentalitate cu care să fie scrisă ea, și multă răbdare. Dar până atunci trebuie pornit de undeva.

Câteva sugestii privind predarea istoriei femeii

Mai întâi **lecția la clasă**. Atunci când discutăm mișcarea feministă ni se pare important să facem referire la dezbateră teoretică, să subliniem că rădăcinile acesteia trec chiar mai jos de Epoca Luminilor, și lua forma unei dezbateri (așa numita „*quelles des sexes*”) în jurul problemei dacă femeia este sau

7. Simone de Beauvoir, *Al doilea sex*, vol. I, Editura Univers, București, 1998.

8. Ioan Scurtu, Marin Curculescu, Constantin Dincă, Aurel Constantin Soare, *Manual de istorie pentru clasa a X-a*, Editura Economică, București, 2005.

9. Vezi pentru amănunte Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate*, Editura Politom, Iași, 2003.

10. Mihaela Șelevet, Ecaterina Stănescu, Marilena Bercea, *Manual de istorie pentru clasa a X-a*, Editura Corint, București, 2005.

nu diferită, dacă este sau nu inferioară și, în forma cea mai tulburătoare, dacă este sau nu om. Am putea continua cu numele mai importante ale acestei mișcări de idei (ex.: Mary Wollstonecraft și Harriet Taylor pentru sec. XVIII, Maria Deraismes, Elisabeth Cady Stanton, Louise Otto pentru sec. XIX, Simone de Beauvoir pentru sec. XX etc.). Nu trebuie uitată lupta pentru drepturi politice, în primul rând pentru vot, care se constituie într-un corolar al mișcării de emancipare. De asemenea nu trebuie uitată mișcarea de emancipare a femeii în spațiul românesc. Ea a evoluat de la organizațiile constituite în scopuri caritabile de tipul *Reuniunilor de femei* (de la Brașov, Roman, Lugoj) la organizațiile care militează pentru drepturi egale cu ale bărbaților. Numele cele mai cunoscute în mișcarea de la noi sunt al Constanței Dunca (autoarea unui proiect prezentat domnitorului Alexandru Ioan Cuza și Camerei Deputaților asupra educației populare a fetelor în România și director proprietar al jurnalului „Amicul familiei”), Mariei Rosetti, cunoscutei militante socialiste Sofia Nădejde, al Adelei Xenopol (editoarea gazetei feministe „Dochia”), Ecaterinei Arbore, Alexandrinei Cantacuzino (conducătoarea Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române) etc.

Cursul opțional

Ni se pare utilă și pledoaria făcută de Ruth Tudor pentru „o deplasare de la studiul domeniului public, adeseori politic al istoriei, la domeniul personal; dată fiind natura dominației masculine asupra sectorului public din Europa, un asemenea transfer ar fi necesar dacă se predă istoria femeilor”.¹¹ Explicitându-și ideea în pachetul educațional pe care-l propune, Ruth Tudor sugerează și câteva modalități prin care istoria femeilor ar putea fi predată prin integrarea ei în cinci arii tematice:

- Munca (incluzând viața economică, producția, educația)
- Familia (incluzând copiii)
- Viața politică (incluzând mișcarea sufragetelor, politica locală, politica națională, dreptul de reprezentare, drepturi și responsabilități politice)
- Viața culturală (incluzând sexualitatea, identitatea de gen, arta, literatura, muzica, religia și moralitatea)
- Război și conflict (incluzând rezistența antifascistă, supraviețuirea, Holocaustul, războiul și familia)

Toate acestea însumate ar putea constitui tematica unui **curs opțional pentru clasele cu profil uman**. S-ar putea utiliza în fixarea tematicii lui și câteva din lucrările de specialitate apărute mai ales în ultimii ani.

11. Apud Robert Stradling, *Să înțelegem istoria secolului XX*, Editura Sigma, București, 2002, p. 68.

Pentru o imagine sintetică asupra istoriei femeii, o lucrare pe care o considerăm deosebit de bine scrisă și care abordează atât problemele teoriei feministe cât și cele ale acțiunii practice a femeilor pentru emancipare, aparține Giselei Bock, *Femeia în istoria Europei – din Evul mediu până în zilele noastre*.¹²

Într-o altă lucrare interesantă, cea a lui Jack Goody, *Familia europeană*,¹³ autorul, așa cum singur se definește, este mai degrabă un comparatist, un antropolog de formație și nu un istoric, care a desfășurat o vastă muncă de teren în Africa și Asia, dar în cazul acestei lucrări, familia europeană și în special cea engleză, reprezintă punctul de referință. Folosindu-se de o mare cantitate de informație referitoare la această țară și făcând apel și la scrierile sale anterioare, el schițează aspectele generale ale instituției familiei. Accentul cade pe o analiză comparativă pentru ca în final să se poată identifica aspecte de maximă generalitate cum ar fi copilăria, dragostea maternă, căsătoria, care nu sunt în ultimă instanță specifice familiei europene, ci familiei de pretudindeni.

Din seria studiilor de gen o lucrare care, având în vedere gradul de complexitate, se adresează profesorilor de istorie este cea coordonată Mary Lindon Shanley și Uma Narayan, *Reconstrucția teoriei politice*.¹⁴ Volumul propune o abordare feministă a unor lucrări teoretice de referință în domeniu ale unor gânditori precum Platon, Lock, John Stewart Mill și totodată analiza lucrărilor unor teoreticiene feministe precum Wollstonecraft și Simone de Beauvoir. Eserile aprofundează concepte și subiecte precum familia, dependența, compasiunea, apartenența la o anumită rasă și modalitatea de reflectare în viața politică a problematicii feministe. Tot din categoria studiilor de gen, lucrarea lui Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate*¹⁵ pleacă de la o cercetare care și-a propus să răspundă la câteva întrebări. Prima dintre acestea este dacă inegalitatea dintre bărbați și femei este în societatea românească o realitate sau doar o legendă și întrucât este o cercetare făcută pe societatea românească contemporană, cartea devine prin aceasta un important material care se poate comenta cu elevii.

Impactul deosebit al acestui curs ar trebui să vină însă din valorificarea izvoarelor istorice. Pentru istoria femeii din spațiul românesc beneficiem de două antologii de texte aparținând aceleleași autoare, Ștefania Mihăilescu. Prima din ele, *Emanciparea femeii române*¹⁶ cuprinde intervalul de timp 1815-

12. Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei din Evul Mediu Până în zilele noastre*, Polirom, Iași, 2002.

13. Jack Goody, *Familia europeană*, Polirom, Iași, 2003.

14. Mary Lindon Shanley și Uma Narayan, *Reconstrucția teoriei politice*, Polirom, Iași, 2001.

15. Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate*, Polirom, Iași, 2003.

16. Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române*, antologie de texte, vol. I, 1815-1918, Editura Ecumenica, București, 2001.

1918, iar cea de-a doua *Din istoria feminismului românesc*,¹⁷ cuprinde intervalul 1838-1928. Deși parțial se suprapun, cele două lucrări conțin un număr impresionant de documente (250 în prima lucrare), reprezentând articole din ziarele și revistele vremii, statute și regulamente ale organizațiilor de femei, debateri parlamentare, fragmente din lucrări semnate de importante personalități adevrate ale ideilor feministe, corespondență, material arhivistic, memorii. Textele, prezentate în ordine cronologică, constituie cea mai importantă sursă de analiză pe bază de text a ceea ce a reprezentat mișcarea feministă din societatea românească și totodată modalitatea cea mai ușoară de a face cunoștință cu numele mari ale feminismului românesc prin opera acestora chiar dacă fragmentar reprodusă aici.

Felul în care se valorifică aceste documente rămâne la latitudinea profesorului. Izvoarele pot fi împărțite pe tematici S-ar putea alcătui un inventar de probleme ale căror răspunsuri se află în texte s-au s-ar indica un fir călăuzitor, ca spre exemplu cum a evoluat mișcarea feministă în societatea românească și ce obiective a urmărit. O altă întrebare ar fi cum s-a raportat lumea politică la problematica feministă etc

Obiectul acestui curs l-ar putea forma evidențierea schimbării în ceea ce privește statutul femeii în societate și cât de mult se reflectă el în viața concretă a acesteia.

Lucrul în grupe mici de elevi care își aleg aspecte diferite din viața femeii precum munca, timpul liber, politica și legislația, demografia, sănătatea, viața de familie, educația, ar spori gradul de implicare a elevilor în realizarea unei cercetări profitabile nu doar ca informație, ci mai ales ca formare de abilități, deprinderi, metode de cercetare. Fiecare elev poate să contribuie la baza documentară aducând în fața celorlalți propriile observații, propria experiență din familie sau din afara ei, propria arhivă (scrisori, sau jurnale de familie etc), mărturiile orale etc.

Cercul de istorie

Un alt cadru în care poate fi abordată problematica istoriei femeii este reprezentată de *cercul de istorie*. Luând ca premize faptul că elevii de aici manifestă un interes deosebit pentru istorie și că sunt dispuși să investigheze în acest domeniu, cercul devine locul cel mai potrivit pentru dezbaterea unor probleme care vizează teoretizarea cu privire la bazele de plecare ale mișcării de emancipare. Poate fi luată ca exemplu Epoca Luminilor, cea în care emanciparea femeii devine o temă explicită, chiar dacă nu își va găsi și rezolvarea

17. Idem, *Din istoria feminismului românesc, antologie de texte, 1838-1928*, Editura Polirom, Iași, 2002.

aici. Punerea față în față a principalelor puncte de vedere din epocă ajută la conturarea problemei. Astfel evidențierea celor două teorii majore, cea rousseauistă și cea milliană oferă un dublu avantaj: acela de a le opune una celeilalte, cât și acela de a discuta aici primele mari autoare care participă la lupta de idei cu lucrări valoroase. Este vorba despre Mary Wollstonecraft și Harriet Taylor. Prima dintre acestea, deși acceptă pe ansamblu teoria lui Rousseau bazată pe distincția dintre *natură* și *cultură*, respectiv dintre *pasiune* și *rațiune*, reacționează totuși atunci când acesta identifică femeia cu natura și pasiunea rezervând cultura și rațiunea exclusiv bărbatului. „Cu excepția sexului ei – scria Rousseau – femeia este un bărbat. Și totuși din sexul ei derivă tot restul: o moralitate distinctă, o educație diferită, un nivel diferit de acces la cunoaștere și adevăr și, desigur, o funcție socială și politică total diferită de cea atribuită bărbaților. Bărbatul este doar bărbat din când în când, femeia este întotdeauna femeie și totul îi reamintește de propriul sex.”¹⁸ Critica pe care o întreprinde ea¹⁹ și argumentația conform căreia diferențele care dezavantajează femeia nu își au originea în natură ci în tratamentul diferit și în fond dezavantajos care se aplică fetelor încă din familie și care se prelungeste mai apoi în societatea largă au făcut din ea o militantă consecventă pentru învățământul egal între sexe. „Vina pentru slăbiciunea și senzualitatea feminină o poartă educația primită, care face o distincție netă între sexe și determină femeile să corespundă imaginii pe care o au bărbații despre ele: sunt deprinse cu dorința de a plăcea, cu viclenia și cochetăria, sunt învățate sistematic să fie voluptoase”.²⁰ Faptul că atrage atenția asupra educației și în ansamblu asupra procesului de socializare și-a dovedit ulterior justetea științifică prin diferitele cercetări psihologice și sociale și a rămas un filon fecund pentru teoretizările ulterioare. Elevii pot înțelege astfel că aici se originează acele demersuri care au condus la învățământul mixt de astăzi care asigură condiții egale celor două sexe. De asemenea, ei pot înțelege de ce cucerirea drepturilor politice de care femeia contemporană se bucură în prezent își are un punct de plecare, printre altele, în teoretizarea aceleiași autoare care propunea ca aceleași temeuri raționale să stea deopotrivă la baza vieții private (care închidea activitatea femeii) ca și la baza vieții publice (domeniul exclusiv al bărbatului).

Am adus aici un exemplu de posibilă dezbatere. Putem găsi și altele la fel de interesante. Mai important ni se pare să înțelegem că este timpul să acordăm acestei problematice atenția pe care o merită.

18. Jean Jacques Rousseau, *Émile*, Dent & Sons, Londra, 1972, p. 321, apud Moira Gatens, *Feminism și filozofie perspective asupra diferențierii și egalității*, Polirom, Iași, 2001.

19. Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Men, with A Vindication of the Rights of Woman and Hints*, ed. Sylvana Tomaselli, Cambridge, 1995.

20. Apud Gisela Bock, *op. cit.*, p. 100.

Bibliografie

Manuale

- Barnea, Alexandru (coord.); Manea, Vasile Aurel; Stamatescu, Mihai; Teodorescu, Bogdan – *Manual de istorie pentru clasa a IX-a*, Editura Corint, București, 2004.
- Barnea, Alexandru (coord.); Manea, Aurel; Palade, Eugen; Stamatescu, Mihai; Teodorescu, Bogdan - *Manual de istorie pentru clasa a X-a*, Editura Corint, București, 2005.
- Brezeanu, Stelian - *Manual de istorie pentru clasa a IX-a*, Editura All, București, 2004.
- Scurtu, Ioan; Curculescu, Marin; Dincă, Constantin; Soare, Aurel Constantin - *Manual de istorie pentru clasa a X-a*, Editura Economică, București, 2005.
- Stănescu, Ecaterina; Bercea, Marilena; Șelevet, Mihaela, - *Manual de istorie pentru clasa a IX - a*, Editura Rosetti, București, 2004.
- Șelevet, Mihaela; Stănescu, Ecaterina; Bercea, Marilena - *Manual de istorie pentru clasa a X – a*, Editura Corint, București, 2005.

Lucrări

- Beauvoir, Simone de-*Al doilea sex*, vol. I, Editura Univers, București, 1998.
- Bock, Gisela - *Femeia în istoria Europei din Evul Mediu Până în zilele noastre*, Polirom, Iași, 2002.
- Gatens, Moira - *Feminism și filozofie perspective asupra diferențierii și egalității*, Polirom, Iași, 2001.
- Goody, Jack - *Familia europeană*, Polirom, Iași, 2003.
- Mihăilescu, Ștefania - *Emanciparea femeii române*, antologie de texte, vol. I, 1815-1918, Editura Ecumenica, București, 2001.
- „ - *Din istoria feminismului românesc*, antologie de texte, 1838-1928, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Pasti, Vladimir - *Ultima inegalitate*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- Shanley, Mary Lindon; Narayan, Uma - *Reconstrucția teoriei politice*, Polirom, Iași, 2001.
- Stradling, Robert - *Să înțelegem istoria secolului XX*, Editura Sigma, București, 2002.
- Wollstonecraft, Mary - *A Vindication of the Rights of Men, with A Vindication of the Rights of Woman and Hints*, ed. Sylvania Tomaselli, Cambridge, 1995.